

СОЦІАЛЬНІ ФАКТОРИ РЕГУЛЮВАННЯ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ПРОБЛЕМНЕ ПОЛЕ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті концептуалізовано соціальний механізм регулювання правової системи й визначено технологічні аспекти його регулятивного впливу на стабілізацію та сталий розвиток українського суспільства. Розглянуто структуру та функції правової системи і соціальної структури правової системи.

Ключові слова: соціальний механізм, правова система, соціальна структура правової системи, соціально-правові відносини, суб'єкти соціально-правових відносин, соціально-правова держава.

I. Вступ

Українське суспільство, здобувши свою незалежність, потерпає від суспільної нестабільності, політичних суперечностей, відсутності стратегічного шляху національного розвитку. Це виявляється больовими точками в усіх сферах суспільного життя: політичній, економічній, освітній, науковій, військовій тощо. Значна частина населення перебуває у стані тривоги та невпевненості в завтрашньому дні, відчуває недовіру до владних органів, зокрема до держави та Президента як гаранта конституційного захисту громадян. Упродовж багатьох років певна частина населення не може знайти належної підтримки своїх законних прав у правоохоронних і правозахисних органів. Зміна провладних еліт не вирішує в повному обсязі проблеми суспільної невпевненості та нестабільності.

До причин та факторів стабілізації українського суспільства можна віднести характер ієрархії соціальних інтересів, правосвідомість та правову культуру населення, стан соціальних норм, що домінують у суспільстві, зміст соціальних очікувань членів суспільства стосовно формування дієздатної системи їх правового захисту. Отже, до зазначених факторів належать як правові, так і соціальні за своїм характером. Регулювання правової системи в Україні потребує не тільки суто правових методів, а включає й фактори соціального порядку.

Соціально-правова тематика широко висвітлена в працях класиків правознавства. Обґрунтування правових засад суспільного життя, інституціоналізації правових відносин та їх ролі в суспільному житті було здійснено Є. Ерліхом, Р. Паундом, Ж. Карбоньє, А. Арно; російськими та українськими правознавцями: Л. Петражицьким, Ж. Гурвічем, М. Тимашевим, З. Гафуровим та ін. Досвід вивчення сутності правової держави нако-

пичено в наукових працях І. Васьковича, В. Тертишника, Ю. Шемшученка та ін. Природу суспільних відносин правового порядку розглядали у своїх працях Ж. Карбоньє, Н. Матузов, А. Малько та ін.

II. Постановка завдання

Мета статті – визначити проблемне поле дослідження соціальних факторів регулювання правової системи в Україні.

III. Результати

Упорядкування правової сфери суспільства в Україні ускладнюється невеликим досвідом функціонування демократичного політичного режиму. Якщо західні демократії існують вже декілька століть, в Україні становлення демократії відбувається лише декілька десятиріч. Досвід розвитку правової держави на Заході свідчить про необхідність задіяти соціальні важелі розвитку демократії. Теоретично ця теза знайшла оформлення в концепції соціально-правової держави [1].

Методологічними засадами дослідження правової системи, її структури та її соціальних регуляторів доцільно вважати мультипарадигмальну методологію, зокрема системний, інституційний, структурно-функціональний, ціннісно-нормативний, раціонально-діяльнісний, юридичний та інші підходи, що дає змогу вивчати багатомірність функціонування правової системи та її складових у суспільному житті.

Правова система включає, окрім правових також і соціальні компоненти. Ця система є відносно самостійним цілісним, поліструктурним, упорядкованим *утворенням соціальних суб'єктів* (осіб, об'єднань, організацій, суспільства), їх соціально-правових статусів та інститутів, соціально-правових відносин і процесів, власне права (норм і принципів), що ґрунтується на джерелах права. Правова система зумовлюється специфічними особливостями правосвідомості нації як результату історично-суспільної ді-

яльності, культурного розвитку. Вона функціонує завдяки ціннісно-нормативній, законодавчій системі і юридичній практиці й забезпечує регулятивно-організаційний та стабілізаційний вплив на суспільні відносини й соціальну поведінку людей. На наш погляд, сутність правової системи полягає в тому, що в ній задіяно декілька компонентів: соціальний (суб'єктами правової системи є особистості, об'єднання людей, які здійснюють соціальну поведінку, вступаючи в соціально-правові відносини); організаційний (суб'єктами правової системи мають певні соціально-правові статуси (ієрархію позицій), що визначає характер соціально-правових відносин, які складаються між ними); детермінаційний (причинно-наслідкові зв'язки виникнення та функціонування правової системи: історично-суспільна діяльність, джерело права та правопорядок); інституційний (існуюча в суспільстві система права, правові інститути); нормативно-правовий (наявність мети, загально визначених цінностей та соціальних норм, принципів і форм правової діяльності й соціальної поведінки). А це означає, що правова система як поліструктурне утворення має декілька структур, а саме: соціальну, організаційну, інституційну та нормативно-правову.

Основними функціями правової системи є:

- *адаптаційна*, яка полягає в тому, що всі члени суспільства намагаються пристосуватися до співжиття в правовому просторі на основі створення рівних умов для всіх без винятку громадян, до соціально-правових відносин на всіх ієрархічних рівнях соціальної структури в усіх сферах суспільного життя;
- *інструментальна, або прагматична*, яка полягає в тому, що отримання індивідами соціально-правового статусу дає їм можливість, перш за все, стати громадянами певної держави, а здійснення соціальної поведінки, яка засновується на праві як історично сформованої соціокультурної реальності (суспільно визначених нормах і цінностях), сприяє досягненню ними своїх особистісних та групових цілей на основі узгодження своїх інтересів з інтересами інших громадян;
- *експресивна*, яка сприяє доланню соціально-психологічного напруження, що виникає між суб'єктами соціально-правових відносин у процесах захисту їх законних прав, порушення правових принципів співжиття, скоєння правопорушень або злочинів і притягнення підозрюваних до юридичної відповідальності за допомогою правових підходів;
- *інтеграційна*, завдяки якій усі правоохоронні, правозахисні, правотворчі та правозастосовчі органи об'єднуються з

усіма членами суспільства в єдиний механізм захисту конституційних прав і гарантій людей та покарання законним способом тих, хто їх порушує;

- *соціально-нормативного контролю*, яка полягає в тому, що соціальні суб'єкти на основі домінуючих у суспільстві моральних та правових принципів здійснюють контроль за створенням, регулюванням і стабілізацією правового простору в ньому й одночасно стежать за його порушеннями, притягуючи до відповідальності правопорушників і залучаючи до процесу підтримки правопорядку в суспільстві різні соціальні групи, організації тощо.
- *інституціональна*, яка полягає в інституціоналізації нових норм суспільного життя, які виникають у процесі новітньої демократичної трансформації соціально-політичної системи.

Для побудови теорії соціально-правової держави необхідно залучити категоріальний апарат суміжних з правознавством суспільствознавчих дисциплін. На наш погляд, доцільним є використання категорії “соціальна структура правової системи”. Соціальна структура правової системи являє собою ієрархічно впорядковану конфігурацію соціально-правових статусів соціальних суб'єктів та відповідних їм соціально-правових ролей, соціально-правових відносин, системи права, соціальних норм і цінностей. Це означає, що її організація є впорядкованою і багатофункціональною, диференціюється як у горизонтальній, так і у вертикальній площині. У горизонтальній площині в суспільстві складається мережа соціально-правових відносин між соціальними суб'єктами за соціально-територіальною та соціально-професійною ознаками. Вертикальна стратифікація правової системи може здійснюватися за такими ознаками, як: посада, влада, престиж, доступ до правової інформації тощо.

Соціальна структура правової системи є важливим фактором регулювання правової сфери суспільства. Отже, *основною метою* цієї структури є забезпечення організаційних засад для виконання правовою системою своїх соціальних функцій, захисту прав людей у суспільстві, забезпечення їх гідного існування. Саме це і є важливою метою соціально-правової держави. Соціальна складова є одним із найважливіших факторів у побудові правової держави в Україні [2].

Соціальна структура правової системи характеризується декількома аспектами, а саме:

- *організаційний*, який включає правові суб'єкти (держави, установи, інститути, організації, громадяни), що посідають у правовій системі чітко визначене місце

- (статус) відповідно до тих функцій, які вони виконують;
- *стратифікаційний*, який виявляється ієрархією соціальних статусів правових суб'єктів відповідно до обсягів правничих повноважень; ролі в реалізації інституціональних норм права; рівня правової свідомості та правової культури; досвіду юридичної практики; ступеня дотримання вимог права тощо);
 - *функціональний*, який визначає функції суб'єктів соціальної структури правової системи, які детермінуються системою права і нормативними актами;
 - *нормативний*, що визначається сукупністю нормативно-правових засобів (нормативних регуляторів), які є посередниками при виникненні та функціонуванні соціально-правових відносин;
 - *соціокультурний*, що визначається змістом та рівнем правової культури населення, яка диференціюється згідно зі статусом різних соціальних груп та прошарків.

Соціальна структура правової системи є *динамічною*, що викликається процесами трансформації політичного режиму та формою влади у державі.

Особливостями реформування правової системи в Україні в новітню добу (1991–2012 рр.), на наш погляд, є: відставання наукових розробок щодо стратегії реформування від реалій; повільність і непослідовність конституційних змін; складність і суперечливість законотворчої діяльності; підпорядкованість суспільства політичній волі окремих політичних акторів чи кланово-олігархічних груп; недостатній рівень правосвідомості та правової культури суб'єктів соціально-правових відносин; недостатній рівень компетентності працівників правоохоронних органів, що призвело до соціально-правової дезадаптованості та дезорієнтації великі соціальні групи людей, підвищило соціальну напруженість у суспільстві, збільшило правопорушення й знизило довіру до владних структур [3].

У цей час, на наш погляд, можна констатувати недостатню ефективність правової системи в сучасній Україні, оскільки вона не виконує в повному обсязі своїх соціальних функцій; має недостатньо розвинуті соціальні механізми; конституційні зміни та ухвалені закони не сприяють подоланню соціального напруження між суб'єктами соціально-правових відносин, навпаки, повсякчасно фіксується конфліктність між представниками правоохоронних органів та громадянами, організаціями, установами тощо; правові принципи не завжди є дієвим інструментом сприяння ефективної діяльності соціальних суб'єктів, які посідають різні соціально-правові статуси в соціальній структурі правової

системи; не повною мірою реалізуються її інтегративні можливості стосовно формування в суспільстві таких соціально-правових відносин, які б сприяли розбудові дійсно демократичного суспільства.

Важливим соціальним фактором регулювання правової системи є діяльність та дієвість її *соціального механізму*. Останній розглядається як сукупність соціальних (правових і позаправових) дій, учинків, соціально-правових відносин, що властиві соціальним суб'єктам, завдяки яким відбувається формування, функціонування, відтворення та розвиток правової системи суспільства на засадах права, соціальних норм і цінностей, інституційних і організаційних чинників.

Соціальний механізм правової системи *структурно* складається із соціальних суб'єктів, соціальних (правових та позаправових) зв'язків і взаємодій, соціально-правових відносин, способів та засобів правових дій, системи соціальних норм і цінностей, зокрема верховенства права, організаційних та інституціональних чинників, соціального середовища для реалізації норм права тощо. У стабільному суспільстві *мета* соціального механізму правової системи збігається з метою її соціальної структури, тобто забезпечення організаційних засад для виконання правовою системою своїх соціальних функцій, захисту прав людей у суспільстві, а в нестабільному суспільстві він цілеспрямовано впливає на систему соціальних та правових способів і методів на впорядкування й удосконалення соціально-правових відносин і реалізацію правовою системою своїх соціальних функцій.

Системотвірними засадами соціального механізму правової системи є практично-перетворювальна діяльність людей, що об'єднуються для досягнення спільних інтересів у процесі виробництва матеріальних благ і надання послуг, а згодом прагнуть в умовах конкурентного середовища шляхом лобювання своїх індивідуальних або групових інтересів у законотворчих інституціях законодавчо унормувати шляхи досягнення свого особистого успіху або благополуччя певних спільнот чи суспільства.

Чинниками формування соціального механізму правової системи є: суб'єкти суспільно-виробничої (зокрема економічної) діяльності; потреби людей у самовідтворенні шляхом суспільно-виробничої діяльності (індивідуальної, групової або суспільної); суспільно-виробничі відносини, зокрема соціально-економічні й соціально-політичні, що складаються між суб'єктами суспільно-виробничої діяльності в процесі обміну працею, результатами праці та перерозподілу національного багатства; узгоджені та санкціоновані більшістю членів суспільно-виробничих відносин правові правила і норми.

Основну регулятивну роль у соціальному механізмі правової системи виконують суб'єкти (особистості, громадяни, соціальні групи, держава, суспільство) соціально-правових відносин, які, посідаючи певні соціально-правові статуси й виконуючи відповідні їм соціально-правові ролі, забезпечують функціонування статусно-рольової структури правової системи. Найбільш впливовими соціальними суб'єктами є громадяни, об'єднання громадян і держава.

Базовою динамічною складовою соціального механізму правової системи є соціально-правові відносини, що являють собою ціннісно-унормовану та функціональну сукупність взаємозв'язків між різними соціальними суб'єктами (окремими індивідами, групами, спільнотами, установами, державами тощо) соціально-статусної структури суспільства з приводу ставлення до права й закону і які є основним способом вияву, трансформації та реалізації соціальності, яка формується між ними в процесі правової поведінки й правової діяльності.

Детермінантою функціонування соціально-правових відносин є практично-перетворювальна діяльність соціальних суб'єктів. Ці відносини мають конкретно-історичний характер і відтворюються з приводу правового врегулювання відносин власності, соціальних статусів тощо. Для різних соціальних суб'єктів соціально-правові відносини можуть набувати різного соціального значення: від інституціоналізованого до неприйнятного "ворожого". Завдяки праву вони певною мірою обмежують дії та поведінку соціальних суб'єктів, долаючи дисбаланс між індивідуальними й суспільними інтересами.

Соціально-правові відносини формуються у результаті спільної практично-перетворювальної діяльності людей, становлять фундамент формальної структури будь-якого соціального інституту в суспільстві та підтримують систему санкцій стосовно виконання його соціальними суб'єктами своїх функцій. Ці форми відносин існують та відтворюються виключно на основі консенсусно визначеної й унормованої системи правил, норм і цінностей, тобто переважно на праві. Отже, соціально-правові відносини є базовою складовою соціального механізму правової системи, справляючи регулятивний вплив на суспільні відносини.

Основними соціальними регуляторами правової системи є соціальні норми, соціальні інтереси й соціальні очікування соціальних суб'єктів, завдяки яким формується їх правосвідомість і правова культура, що зумовлює їх соціальну поведінку і діяльність (правомірну чи неправомірну), функціонування соціально-правових відносин, від яких залежить стан і характер правової системи.

Вади соціально-правових відносин негативно впливають на дієвість соціального механізму правової системи. На наш погляд, слід констатувати також низьку ефективність регулятивної ролі соціального механізму правової системи в сучасній Україні, оскільки він має суттєві деформації, зокрема: недостатній рівень виконання всіма соціальними суб'єктами своїх правових функцій; досить поширений позаправовий характер соціальних зв'язків і взаємодій; недостатньо сформована система правових цінностей, яка ґрунтувалася б на належному рівні правосвідомості та правової культури; недостатній рівень виконання державою (як головним суб'єктом правової дії) своєї основної регулятивно-правової функції в суспільстві; досить поширений корупційний характер соціально-правових відносин; низький рівень соціально-нормативного контролю в суспільстві.

IV. Висновки

Проблемне поле дослідження соціальних факторів регулювання правової системи включає виявлення можливостей мультипарадигмальної методології, аналіз діяльності соціальних суб'єктів соціально-правових відносин, що ґрунтується на джерелах права, подальше уточнення сутності правової системи, її складових та функцій, поглиблення уявлення щодо соціального механізму правової системи, їх соціальних регуляторів правової системи. Важливою науковою проблемою є виявлення впливу на функціонування правової системи соціальних норм, соціальних інтересів, правової свідомості соціальних суб'єктів.

Запропоноване в статті проблемне поле регулятивного впливу соціального механізму на правову систему є лише одним із кроків на шляху пошуку ефективних шляхів стабілізації та сталого розвитку українського суспільства, одним із способів подолання тих суперечностей, які заважають правому прогресу української держави.

Список використаної літератури

1. Гафуров З.Ш. Социально-правовое государство: причины возникновения, объективные основы, противоречивая сущность / З.Ш. Гафуров // Государство и право. – 2009. – № 4. – С. 5–14.
2. Васькович Й. Проблеми та перспективи побудови правової держави в Україні / Й. Васькович // Право України. – 2000. – № 1. – С. 32–34.
3. Зайчук О.В. Теорія держави і права. Академічний курс : підручник / О.В. Зайчук, Н.М. Оніщенко. – К. : Юрінком Інтер, 2006. – 688 с.

Стаття надійшла до редакції 21.02.2013

Огаренко Т.А. Социальные факторы регулирования правовой системы: проблемное поле исследования

В статье концептуализировано социальный механизм регулирования правовой системы и определены технологические аспекты его регулятивного влияния на стабилизацию и устойчивое развитие украинского общества. Рассмотрены структура и функции правовой системы и социальной структуры правовой системы.

Ключевые слова: социальный механизм, правовая система, социальная структура правовой системы, социально-правовые отношения, субъекты социально-правовых отношений, социально-правовое государство.

Ogarenko T. Social factors of the legal system regulation: the problem field of study

Methodological principles study of the legal system, its structure and its social controls should be considered as multiparadigm methodology, including systemic, institutional, structural and functional, value-normative, rational and active, legal and other approaches that enable to study multidimensionality of the functioning of the legal system and its components in public life.

Social mechanism of regulation of the legal system is conceptualized in this paper. Technological aspects of its regulatory effect on the stabilization and sustainable development of Ukrainian society is defined. The structure and function of the legal system and social structure of the legal system are considered.

The social structure of the legal system is characterized by organizational, stratification, functional, regulatory, social and cultural aspects.

The main functions of the legal system are: adaptive, instrumental or pragmatic, expressive, integration, social and regulatory control.

Activity and effectiveness of social mechanism is important social factor of the legal system regulation. Social mechanisms of the legal system structure consists of social factors, social (legal and extra-legal) relationships and interactions, social and legal relations, ways and means of legal action, social norms and values, including the rule of law, organizational and institutional factors social environment for the implementation of the law and so on.

Factors of social mechanism formation of the legal system are: social and production entities (including economic) activity, the needs of people in self-renewal through social and productive activities (individual, group or public), public and industrial relations, including socio-economic and socio-political developed between the subjects of social and productive activities in the exchange of labor, the results of labor and redistribution of wealth; legal rules and regulations are confirmed and authorized by the majority of the members of social and industrial relations.

Problem field of study of social factors regulate the legal system includes identifying opportunities multiparadigm methodology, analysis of social subjects of social and legal relations based on the sources of law, further clarifying of nature of the legal system, its components and functions, deep understanding of the social mechanism of the legal system, social control of the legal system.

Key words: social mechanism, legal system, social structure of the legal system, social and legal relations, subjects of the social and legal relations, social and legal state.